

Tanulmány

BÁGER GUSZTÁV

Az európai identitás és az euroatlanti gazdasági kapcsolatok

A II. világháború után, a kontinentális szétszakítottság időszakában állandó veszélyként (Damoklész kardja gyanánt) lebegett felettünk Európa megosztottsága. Jóllehet látszólag minden rendben ment a maga útján, legalábbis a felszínen, Európában mégis két szuperhatalom politikai akarata feszült szembe egymással. Amit önmagában jól szimbolizált a német kérdés jegelése, nyitva hagyása. A kialakult bipoláris egyensúly azonban – szerencsére – nem borult fel (látványosan legalábbis nem): mind a két fél tudomásul vette egymás érdekszféráiban a kiépült status quót. Ugyanakkor a gazdaság vonatkozásában a biztonsági rendszerek jellegét nem a helyi politikai tényezők, hanem az érintett nagyhatalmak szempontjai döntötték el.

Az adminisztratív és piaci koordináció

Így alakult ki és működött jó ideig Közép- és Kelet-Európában a gazdasági együttműködésnek az a formája, amit adminisztratív koordinációnak hívtunk. Ez a modell – mint ismeretes – a központilag irányított tervgazdaság intézménye volt, amelyben az állam hatalmi erejével alátámasztott népgazdasági tervek igyekeztek meghatározni (mederben tartani) a gazdasági folyamatok alakulását és kapcsolták össze a gazdaság szereplőit.

Európa másik felében a hagyományos piaci koordináció elvei érvényesültek, amelyek szerint a magántulajdonon alapuló gazdasági tevékenység egyenrangú szereplőit polgári jogi szerződések kötötték össze, teret adva az egymás közötti versenynek is. Jelentős mértékben a fennálló szocializmus hatására is ez a koordináció soha nem tapasztalt jövedelem újraelosztással, ezáltal társadalmi–gazdasági kohézióval párosult, hosszú távon pedig a piacgazdaság páratlan mértékű növekedését és ezzel együtt magas foglalkoztatottságot eredményezett. A két gazdasági együttműködési modell párviadalát oly módon döntötte el a történelem, hogy – több, de két kiemelt okból is – a piaci koordináció szinte „be-robbant” a tervgazdaságok szerepét átvéve. A tervgazdaságok önkéntes felszámolását két fő ok határozta meg, az egyik a gazdaság szereplőinek motivációs érdektelensége, a másik pedig az a körülmény, hogy a szocialista társadalmi rendszer nem tette lehetővé maradéktalanul a technikai–műszaki haladás, az innováció szerves beépülését a tervgazdasági rendszerbe. Sőt, ezen túlmenve, szinte lehetetlenné tette azt.

Ez utóbbit jól illusztrálja az a tény, hogy egymástól szigorúan elkülönített alrendszerként kezelték a hadiipari és a polgári műszaki-fejlesztések területeit.

Egységes vagy különböző piaci modellek

Kérdésként vetődik fel, hogy az Európában kialakult, immár átfogó piacgazdasági rendszer egységesnek tekinthető-e vagy érzékelhető mértékben különböző válfajait szükséges-e megkülönböztetni? A kérdésre adandó helyes válasz talán az lehet, hogy az általános jegyeket tekintve a magántulajdonon alapuló, konkurencia-harcban álló piacgazdaságok természetesen egységesek. Az európai és az amerikai modellek is példaként szolgálhatnak. Közelebbről vizsgálva a mintákat azonban jelentős eltéréseket tapasztalunk az ideológiai alapok és a politikai filozófiák oldaláról mind térbeli, mind időbeli vonatkozásban. Nem beszélve az új fejlődésirányzatokról.

Az európai és az amerikai (USA-beli) modelleket összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a vállalatok az amerikai gazdaságban lényegesen nagyobb fokban elégitik ki a decentralizált piacgazdasági működés követelményeit és sokkal kisebb mértékben hat rájuk az állami (adminisztratív) szabályozás, mint az európai vállalatok esetében. Egy másik alapvető különbség, hogy az amerikai vállalatok mérete – a nagyságrendi előnyök kihasználása végett – jelentős mértékben meghaladja az európai vállalati méreteket és az így kialakult oligopol piacot az állam igen szigorú trösztellenes jogszabályokkal szorítja keretek közé azért, hogy garantálja a gazdasági verseny lehetőségét. Viszont a protekcionista politika végett az államtól a világgazdaságban „szabad kezet” kapnak, minden esetben, amikor a multinacionális vállalati érdekek sérülnének. Meghatározó különbség a két típus között hogy az európai modellben érezhetően hangsúlyosabb a szociális gondoskodás, mint az amerikaiban. (A Kelet-Európai, az integrációhoz csatlakozott országokban azonban ez még nem kellően hatékony.)

Az Európai Szociális Modell jellemző vonásai

Az Európai Szociális Model, mint az európai identitás központi eleme, minden állampolgár számára biztosítja a szociális védetség valamely fokát és a szociális kohézió által nyújtott lehetőségeket. Ez egyfajta társadalmi szerződésnek van jelen és lehetővé teszi, hogy mindenki részesedjék – ki kisebb, ki nagyobb mértékben – a gazdasági fejlődés gyümölcseiből. Az Európai Szociális Modell eszmeisége az Európai Unió keretében kifejezésre juttatja a keresztény etika két alapelvét, a szolidaritást és a szubszidiaritást is.

Az Európai Szociális Modellel szembeni két kihívás

A Szociális Modell gyakorlati megvalósulását napjainkban két nagy kihívás éri, amely egyfelől az újonnan felvett tagországokkal, másfelől pedig az EU-15-kel (a korábbi EU-tagországokkal) kapcsolatos. Az első kihívást különösen hangsúlyossá teszi a közép- és kelet-európai új tagországok gazdasági fejlettsége, szociális helyzete, pontosabban szociális felzárkóztatásuk nagy feladata, hiszen itt távolról sem tekinthető kielégítőnek a nyugdíjrendszer, az egészségügyi rendszer, a szociális ellátó rendszer működése, valamint a munkanélküliekről való gondoskodás. Annak tudatában, hogy a munkahelyteremtések elképzelhetetlenek a közoktatási rendszerek átalakítása nélkül.

E feladat megoldását mindemellett olyan körülmények között kell elvégezni, amikor a francia és a német államháztartási deficitek kedvezőtlen hatást gyakorolnak az Európai Unió gazdaságstratégiai lehetőségeire.

A Szociális Modell érvényre juttatása szempontjából előnytelen az a körülmény is, hogy az európai 15-ök keretében is viszonylag lassú az egymáshoz közelítő fejlődés. Egy erre irányuló felmérés¹ a régi EU-tagországok 1990 és 2001 között bejárt útján négy nagy területet vett sorra. Egyrészt elemezte a szokásos makrogazdasági mutatók (a GDP, az egy főre jutó GDP, a termelési mutatók) alakulását. Másrészt az információs társadalomhoz kapcsolódó területek (az Internet-hozzáférés, a személyi számítógépek használata, a mobiltelefonok száma stb.) fejlődését mérte fel. Ezen túl az egyensúlyi feltételek (költségvetési, fizetési mérleg, külkereskedelmi mérleg-egyenleg stb.) állapotát vizsgálta és a gazdaságon túli területeken (az egészségügy, a kultúra, foglalkoztatás, az oktatás és az ezeknél sokkal kevésbé mérhető értékrendek, a létforma egésze) elért fejlődés mértékét.

Zárójelben megjegyezhető, hogy a gazdaságon kívüli szegmens egyre meghatározóbb szerepet kap mind az EU-ban mind az USA területén. Ha csak arra utalunk, hogy az *oktatási szféra* immár pusztán a munkaerőigények felől szervezi intézményeit, kitéve ezzel a fiatalokat védtelenül a spontán piaci trendeknek, akkor egyre inkább sürgető az egyéni tehetség tekintélyének, a talentum tiszteletének a vissza- és helyreállítása. Ahogy az EU tagországainál is elvárható a tagok egyéni érdekeinek figyelembe vétele, ugyanúgy az országokon belüli racionalizálások (konvergencia-programok) nem mellékes célja kell, hogy legyen az *egók*, a lakosság, a nép személyes sorsának bekalkulálása. Günter Grass mondta a Frankfurti Könyvvásár megnyitóján 2003. októberében: „Mind az EU, mind az USA abban kell jeleskedjen a következő évtizedekben, hogy az emberi jogokat még hatványozottabban tisztelje azáltal, hogy megélhetést, méltóságot ad az embereknek. S e kettő lehetetlen szociális háló, művészetek és hit nélkül. A vallási fanatizmust és a rasszizmust pedig vissza kell szorítani, mert átkot hoz a nemzetekre.” Helmut Schmidt pedig így fogalmaz a Globalizáció című könyvében: „Karl Jaspers hozta szóba először, azután Peter Glotz, hogy az egyetemek ne csak a fogyasztói társadalom oktató telepei legyenek, amelyek pusztán az aktuális problémákra fókuszálnak, hanem kreatív módon védelmezzék az álkultúra tömeges elterjedésétől a befogadókat.”

Már a fenti kutatási módszerből is adódik, hogy az említett felfogás szakított azzal a nézettel, mely szerint a fejlődés (vagy a felzárkózás), a fejlettség egyetlen mutatóban (például az egy főre jutó GDP-ben) kifejezhető lenne, még ha sokszor ez az egyetlen szám látszólag megnyugtató viszonyítási pontot, összehasonlíthatóságot, biztonságot vagy éppen önigazolást jelenthet valamilyen gazdaságpolitika, de inkább a hatalmon lévő politika részére.

A makrogazdasági mutatók alakulása azt jelzi, hogy az európai 15-ök között bizonyos gazdasági fejlettségbeli közeledés végbement, bár annak mértéke messze nem akkora, mint az elvárt vagy a köztudatban meglévő. A XXI. század vezető iparágainak vagy iparágaira vonatkoztatott mutatók esetében a közelítés valamivel nagyobb mértékű, azonban az „induló” feltételek, adottságok és teljesítmények szóródása, eltérése is nagyobb volt az egyes tagországokban.

Ami talán meglepő: az egyensúlyi mutatók esetében az egyes országok közötti különbségek jelentősek és tartósak maradtak a legutóbbi évtized során. Úgy is fogalmazhatunk:

¹ A Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program keretében „A társadalmi tudat, értékrendszer, magatartáskultúra Magyarországon” című témakör része volt.

az egyes tagországok gazdaságába bizonyos mértékben és értelemben élesen „beleíródtak” bizonyos adottságok, egyensúlyi vagy egyensúlytalansági tényezők, amelyek persze legtöbbször visszavezethetők a kiválasztott országok társadalompolitikájára, elosztási rendszerére, értékvilágára, illetve egész gazdasága strukturális jellemzőire.

A műszaki-informatikai érdeklődésű és a technokrata értelmiség mindenütt jobban tud illeszkedni a globalizált keretek közé, jobban is vannak anyagilag honorálva, mint a humán pálya „búsképű” lovagjai. A szellem embereinek a háttérbe szorulása messzemenő következtetések levonására sarkallhatja manapság a legélesebben látó közgazdászokat.

A szociális kérdések fölvetődése, a hit, az egyházak, a művészetek finanszírozása mind sorskérdésként mutatkozik meg azok számára, akik ebből szeretnének profitálni (megélni) a verseny-orientált globál-piacon. Ha már a tudás áruvá vált, ne csak a reál-, hanem a humán értékek is kapják meg az őket megillető helyet a piacgazdaságban.

Nemcsak a gazdaságon túli területek világa maradandó, hanem tovább élő szervezetnek tűnik az egyes országok gazdasági, társadalmi, szociális szerkezetének egésze is.

A konvergencia-elméletek, az egyes országok jellemzőinek egymáshoz való közelítésével nem képes sikra szállni a nemzeti sajátosságokkal, a történelemből adódó struktúrákkal szemben. Ám az elemzések azt is kimutatták, hogy e szerkezetek (bizonyos „alaphasonulás” és szükséges átalakulás, rugalmasság mellett) nem visszahúzó erők, hanem éppen a gazdasági, a társadalmi kohézió, a belső szerkezetek harmóniájának erősítésén keresztül a fejlődési ütemet erősítő komponensek.

Az elmúlt évtized valósága átírta a korábbi scenáriókat: az Európai Unió fejlődése nem úgy valósul meg, hogy az egyes országok feladva belső struktúrájukat, egymáshoz mindenben hasonlóan, egy közös szerkezet mentén növekednek vagy harmonizálódnak egymáshoz, hanem éppen a történelmileg kiépült struktúrák ereje járult hozzá az egyes országok (egymáshoz közelítő) fejlődéséhez.

Mint az elmondottakból is látható, az Európai Unión belül a piaci modell, illetve annak működése meglehetősen nagy változatosságban van jelen. Az egységben tehát sokszínű formákban észlelhetünk olyan különbözőségeket, amelyek ideológiai vagy politikai eredetűek és történelmileg meggyökeresedtek. Ennek alapján azt is megállapíthatjuk, hogy egységesítésük csak hosszabb távlatban érhető el.

A gyakorlatban érvényesülő piaci modellek változatossága elemezhető államelméleti szempontból is, azaz, hogyan tükröződik mindez az egyes államok működési formáiban.

Az államfelfogások a gyakorlati tapasztalatok tükrében

Az Európai Unió tagállamai vonatkozásában már az 1957-ben megkötött Római Szerződés is kimondja, hogy szükségszerűen demokratikus jogállamoknak kell lenniük, mivel a piaci-gazdasági kapcsolatok folyamatos közelítése a cél, ezért elfogadhatatlan más berendezkedésű nemzetállamok csatlakozása, illetve felvétele.² E jellemvonás tekintetében tehát egység valósul meg, míg az állami szerepvállalás, illetve az állami funkciók mértéke és elosztása, a közszféra és a magánszféra kapcsolata viszont már egymástól elkülönülő képet mutat. A kialakult berendezkedés a társadalmi szükségletekre építi fel az állami funkciók

² Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség Kereskedelmi joga, KJK Kerszöv. Kiadó, Budapest, 2005.

rendszerét, azaz az állam a gazdaság befolyásolásán keresztül polgárai felé nyitottabb és közvetlenebbül kívánja érdekeiket képviselni. A demokratikus jogállamok által kialakított piacgazdaságra épülő szociálisan érzékeny gazdasági rendszert tekintjük jóléti államnak.³

Az elméletet a megvalósított gyakorlattal összevetve úgy tűnik, hogy tiszta formában egyik elméleti vagy gyakorlati modell sem létezik. Ugyanakkor mindegyik elmélet valamilyen eleme megtalálható szinte mindegyik állam-működési formában, akár az Egyesült Államokat, akár a skandináv országokat, Németországot, Franciaországot vagy Nagy-Britanniát nézzük.

Am éppen a globalizációnak a világot egységesen átfogó hálója követeli meg, hogy a részválaszokból a globális válasz irányába lépjünk. A mai valóság ugyanis túllépett a még élő állambefogásokon. Ha a választ az eddigi gyakorlat szerint a végrehajtási technikákban keressük, csak különböző részválaszokhoz juthatunk.

A XXI. századi állam (és ember) globális helyének megközelítésében célravezető lehet a XX. század „félglobális” és a XXI. század globális világában kialakult államszerepek áttekintése. Erre teszünk rövid kísérletet az alábbiakban.

Az elméletek egyértelműen azt mutatják, hogy az államműködésben a köz- és a magánszféra valamiféle, de valójában mindig szoros kooperációja valósul meg. Az is látható, hogy az elméletek kötöttebbek, mint ami lehetséges vagy valóban létezik.

Az elméletek – főképpen a korai államelméletek – egyrészt a lehetséges állam-működést a gondolati racionalitás alapján alakították ki, másrészt a meglévő, valóságos állam-működéseket próbálták elméleti és ideológiai keretekbe illeszteni. Az elméletek maguk is egymásba csúsznak: történelmileg egymáshoz hol közeledők, hol valamelyest távolodók, de a különböző „partszakaszok” akarva-akaratlanul összekapcsolódnak.

A XX. század végi és a XXI. század eleji, a gyakorlatban működő állammodellek áttekintése csak erőteljes szűkítéssel lehetséges és érdemes. Elemzésünkben a magyarországi fejlődésre valószínűleg legerőteljesebben ható, de egyúttal a világ meghatározó vonalait is legerősebben alakító struktúrákat tekintjük át.

A BBC⁴ – OECD-adatokra támaszkodva – egy olyan elemzést adott közre, amely jól bemutatja a különböző jóléti államok működési-szerkezeti sajátosságait és különbözőségeit. A kutatásban (a fent kifejtett elméleti megközelítést jól lefedve) öt ország – az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország, Németország és Svédország – kapott kiemelt helyet.

Az állam lehetséges szerepvállalását (ebből adódóan az állam- és a magánszféra közötti „munkamegosztás” vonalait) több területen, illetve paraméter alapján vizsgálták. A statisztikai megfigyelések kiterjedtek a magyarországi állam-működésre, az állam és a magánszféra szerepmegosztására, a majdani reformokra, és ezen belül olyan ágazati területekre is, mint a nyugdíjrendszer, a foglalkoztatás, az egészségügy és a szegénység – gazdagság kérdése.

Végül vizsgálat alá vették, összehasonlították az állam szociális jóléti kiadásait és annak a GDP-hez mért arányát. (Külön vizsgálatot igényel az oktatás, amelyben az állami és

³ A jóléti állam jellemző vonásait részletesen lásd Szabó Ildikó: Az Európai Unió – egység a különbözőségben. PPKE Jog- és Államtudományi Kar, 2006. február.

⁴ A jóléti államok összehasonlító elemzése. (A BBC tanulmánya. <http://ecos.bbc.co.uk>)

a közsféra szerepváltozásának intenzitása, annak időbeli koncentrációja Európában meghaladja a felsorolt és elemzett területeken végbemenő módosulások és átrétegződések intenzitását.) Mind ezeket – a tanulmány adatai alapján – a melléklet 1. ábráján mutatjuk be, amelyből megállapítható a különféle állammodell-formák karakterisztikusan eltérő szerepe.

Az eddigi kutatások és ismeretek alapján nem újdonság, hogy az egyén (a magánszféra) szabadságát elsődlegesnek tekintő, e szabadságcélt az állami beavatkozással megvalósított szociális háló elé helyező amerikai államgyakorlat a vizsgált területeken (nyugdíj, foglalkoztatás) visszafogott, hiszen az európaihoz mérten passzív szerepet tölt be az újraelosztásban, a szociális háló kiterjesztésében.

Az is logikus, hogy a közsféra–magánszféra európaiától eltérő munkamegosztása és gazdasági-társadalmi szerepvállalása csak kisebb központosított jóléti kiadási színvonal mellett lehetséges. Bár csupán egyetlen mutató jelzi (és tanulmányunknak nem is e terület részletes vizsgálata a célja), mégis fontos tény, hogy a BBC tanulmányában kitüntetett szereppel felruházott szegénységi arány – az alkalmazott módszer szerint – az Egyesült Államokban a legmagasabb. (Ebből az egy adatból azonban természetesen nem vonható le az a következtetés, hogy a magán- és az állami szféra feladatmegosztásának, „térkijelölésének” amerikai modellje kevésbé eredményes lenne, mint az európai modell.)

A kérdéssel kapcsolatban mégis néhány megállapítást szükséges tenni. Az nyilvánvaló, hogy magára a szegénység–gazdagság jelenségére a bemutatotton kívül rendkívül sok más különböző statisztikai adat és mutató alkalmas. Az is biztosan állítható, hogy az államműködésnek nem egyedüli mércéje a szegénység–gazdagság mértéke. Ám megdönthetetlennek látszó megállapítás és egyben az állam működését meghatározó alaptétel: nem létezik olyan államműködés, amely eredményes lehetne a szegénység–gazdagság kérdésének sikeres kezelése, megoldása nélkül.

A további vizsgálódások megmutatják, hogy az elmúlt század utolsó negyedében az Egyesült Államokban a leggazdagabb 1%-ot kitevő lakosság reáljövedelme megduplázódott, akárcsak a leggazdagabb ötödé, miközben az alsó ötödé és a második legszegényebb ötödé ezzel párhuzamosan tíz százalékkal csökkent.⁵

Mindemellett témánk szempontjából érdekes, hogy miközben az EU-15-ök régiói közötti (GDP/fő-ben számolt) ötszörös különbségek a bővüléssel tízszeresére növekedtek, az Egyesült Államok egyes tagállamai közötti különbségek a fővárost és körzetét (District of Columbia) külön állammak számolva két és félszeresek. A legszegényebb államok (Montana, West Virginia, Mississippi) egy főre jutó GDP-je az EU 15-ök átlaga közelében van, de 60–70 százaléka a „gazdagokénak” (Delaware, Connecticut, Alaska, Massachusetts), azaz mindössze 30–40%-kal maradnak el a leggazdagabbaktól. Mindez azonban nagymértékben természetes is, hiszen a valóban „egyesült államokká” vált egységes ország, piac, kultúrkör, az egységes közigazgatás, állami gazdaság- és társadalompolitika áll szemben az európai integrációs modellel, amely nagyon eltérő fejlettségű nemzetállamok, -gazdaságok integrációja.

⁵ Az amerikai, az európai modell, a magyar fejlődési pálya és a különböző szinteken (ország, régió, család, egyes ember) mutatkozó fejlettségbeli, illetve jövedelmi különbségekről részletes elemzést ad könyvében Práger László: A világ(gazdaság) és Magyarország a XXI. század elején. Unió Kiadó. Budapest, 2003.

Ami témánkra ezen adatokból levonható: nemcsak rendkívül változatos a közszféra-magánszféra szerep egymáshoz való viszonya, még a fejlett országok önmagában e szempontból homogénebbnek tekinthető terepét szemlélve is, hanem úgy tűnik, hogy egységes hatékonysági követelmény nem állapítható meg, illetve állítható a különböző állami funkciók mellé.

Követve azt a véleményt, hogy a kisebb állam egyben hatékonyabb is, a *versenyképesség* esetében még az államháztartás méretére sem vonatkoztatható. Amint az a *melléklet 1. sz. táblázatából* látható, a GDP-hez képest legkisebb jóléti kiadásokkal működő Egyesült Államok a világ versenyképességi sorrendjében 2003–2005 között ugyan a vezető pozíciót foglalta el, de relatíve a legnagyobb jóléti kiadásokkal működő Svédország is a versenyképességi sorrendben a nagyon előkelő 11–14. helyen állt. Ennek okaként említhető egyrészt a K+F kiadások magas aránya, másrészt a humán erőforrás-képzés magas színvonala. Ugyanakkor igaz az is, hogy a Svédországhoz hasonló arányú jóléti kiadásokkal működő Franciaország 2004–2005-ben a világ versenyképességi rangsorában csak a 30. helyen állt. Ebből nyilvánvaló, hogy az olyannyira fontos versenyképesség javításában az állami kiadások mennyiségi arányai mellett igen meghatározó szerepet játszik a kiadások szerkezete és a felhasználás hatékonysága is.

Mindez egyértelműen azt bizonyítja, hogy az elmúlt évtizedekben sem Európában, sem az USA-ban vagy másutt nem alakult ki a globális kihívásokra való teljeskörű, adekvát válaszadás képessége, de a hatékony állam, hatékony magánszféra optimumára vonatkozó végleges struktúra sem. Ami kiemelten a globális mintaországot, az USA-t illeti, az az, hogy az ország igazi politikai–gazdasági hatalmi tényezőként működik a mai globalizált világban, de belső szerkezete nem tekinthető kielégítőnek, nem érvényesül például kellő mértékben a szociális kohézió, amire korábban – Európával történő összehasonlításban – már rámutattunk.

Fontos következtetésként megállapíthatjuk azt is, hogy önbecsapás lenne a közszféra-magánszféra viszony súlyarányaiból levezetni a globális világ számára adandó válaszok hatékonyságát. A két szféra közötti hatalmi viszony súlyarányai inkább a válaszadás szervezeti, intézményrendszerbeli, technikai (és persze mindezek mögött elsősorban elosztási, hatalmi, a terek megszerzéséért vívott küzdelmeinek) eszközei. A „felkészültségi” minősítés, a kihívásokra adott válaszok az állami funkciók struktúrájából vezethetők le.

Gondolatok az európai identitásról és az euroatlanti gazdasági kapcsolatokról

Az 1849-ben Párizsban rendezett békekongresszuson nyitóbeszédében a világhírű író és költő Victor Hugo a jövő Európájának gondolatát a következőképpen fogalmazta meg:

„Eljő majd a nap, amikor már nem lesznek többé más csataterek, mint az eszmék előtt megnyíló piacok. Eljő majd nap, amikor látni fogjuk a hatalmas két nagy csoportot: az Amerikai Egyesült Államokat és az Európai Egyesült Államokat, midőn egymásnak nyújtják kezüket az óceán felett és közös kereskedelmük révén cserélik majd ki ipari termékeiket, művészetüket és szellemi javaikat, megművelve ezáltal az egész földet, hatalmuk alá vonva a sivatagokat, folytatva az alkotást a Teremtő tekintete előtt. Az emberiség érdekében egyesül ez a két végtelen erő, az emberek testvérisége és az Isten hatalma.”

Az Amerikai Egyesült Államok, az európai integráció és a globális világ

Az Európai Egyesült Államok gondolata a XXI. század elején – látszólag – sokkalta messzebb áll a politikai és gazdasági valóságtól, mint másfél évszázada vagy akár az elmúlt évtizedek során bármikor. De akkor még pusztán gondolatról, ma már viszont egy „úgy-ahogy” megvalósult gyakorlatról, annak kiteljesedéséről van szó! Az EU- alapító hatok közül kettő, Franciaország és Hollandia népszavazáson utasította el ugyanis az Európai Unió új alkotmánytervezetét, ami egy térben teljesen integrált Európa alkotmánya lesz majd. Kissé nyersen fogalmazva: 2006-ban az Európai Unió hétéves költségvetéséről folytatott viták hangosabbak voltak, mint az Európai Unió és Európa identitásáról folyó gondolkodások.

Úgy tűnik, hogy Európa, különösen az Unió huszonöt tagországra történő bővülése következtében nemcsak az Európai Egyesült Államok eszményét veszi el a történelmi távlatokat nézve szinte véglegesen, hanem a nemzetek fölötti Európa létrehozása is lelassul, az egyes országok, nemzetek önálló létéhez való ragaszkodása erősödik. Ma úgy tűnik: a közös Európa a szuverén nemzetállamok integrációja lesz még hosszabb történelmi távon is. Ez az Európa él és verseng (ma) és idővel – vagy talán nem is olyan soká – a globális világ egészének terében folytatja ezt a rivalizálást.

A nemzetekfelettség (a reálszféra és az intézményrendszer) és az (nemzetekfeletti-európai, nemzeti) identitás összefüggései

Érdekes módon mégis éppen a szervezeti, az intézményes keretek, a nemzetek feletti szerepek erősítésének megtorpanása veti fel még hangsúlyozottabban az európai identitás kérdését. Ha van és szükséges az európai kohézió, akkor a hivatalosan kialakított intézményi keretek, az egység parancsa nélkül e kohéziót a valóságos tartalom a mesterségesen teremtett keretek helyett talán éppen erősebben veheti át.

Ha Victor Hugo álma az Amerikai Egyesült Államokkal versengő Európai Egyesült Államok kialakulása nem is vált még valósággá, gondolatainak másik része, mely szerint nem lesznek más csatateretek, mint az eszmék előtt megnyíló piacok, valójában a ma valósága.

Versenyfutás és összekapcsolódás

Az amerikai és az európai gazdasági hatalmi tér ideológiai forrásai, eszmei és társadalompolitikai háttere mindenképpen meghatározó, de sokkalta nehezebben megfogalmazható, mint a belőle is fakadó két hatalmi tér gazdasági versenye. E gazdasági verseny azonban egyszerre versenyfutás és összekapcsolódás, miképp a mögötte álló (vagy éppen a reálszféra sikereitől–balsikereitől erősödő–gyengülő) ideológiák, identitáskeresések és identitásvalóságok is.

Az euroatlanti egymásra utaltság (elvek és tények)

A XXI. század elején a statisztikák alapján az USA és az Európai Unió uralja a világ gazdasági terének szinte minden meghatározó szegmensét. Az Európa (Európai Unió) és az Egyesült Államok politikusainak és közgazdászainak egybehangzó értékelése szerint a két régió egyre jobban egymásra utalt a világgazdaságban. Az EU és az USA mind az árufor-

galmat, mind a szolgáltatások külkereskedelmét tekintve kölcsönösen egymás legnagyobb kereskedelmi partnerei.

A világ két legnagyobb gazdasága (az USA és az EU) adja a világ összesített GDP-jének 57%-át, a transzatlanti kereskedelem pedig a világ külkereskedelmének több mint két ötödét teszi ki: naponta mintegy 1,7 milliárd euró értékű termék halad át az Atlanti-óceánon.

A XXI. század elejének globális világában, amelyet az egyes országok (és integrációk) helyett már egyre inkább a transznacionális vállalatok uralnak és ahol az áruk vándorlását egyre inkább a pénzáramlás, a működőtőke-befektetések mozgatják, a transzatlanti kapcsolatok erősségét valóban meghatározó kétoldalú működőtőke befektetések 2003-ban már meghaladták az 1500 milliárd dollárt.

Euroatlanti „egymásba integrálódás”: országok, nemzetek, vállalatok

A két gazdasági tér egymásba való integrálódásának mértéke a számok tükrében is hasonló intenzitású. Az Európai Unióban az Egyesült Államokba irányuló közvetlen beruházásai (FDI) 731 milliárd, az USA Európába befektetett eszközei 722 milliárd eurót tettek ki. A globalizálódás és a kölcsönös függőség, a már szétválaszthatatlan összefonódás legnagyobb ereje az amerikai vállalatok európai, az európai vállalatok USA-beli jelenléte, mind meghatározóbb szerepe a másik gazdasági tér keretében. Európa jelen van az Egyesült Államokban, az amerikai vállalatok megkerülhetetlenül befolyásolják az európai gazdaságpolitikát és magát a politikai teret.

Az új-globális világ és az új identitás

Ebben a XXI. század eleji új globális világban nyilván továbbra is létezik az identitás fogalma és hatása, a jelen és a jövő történései sok pontban a történelemből, egy-egy gazdasági tér kultúrájából adódnak. Ez az identitás azonban már semmiképpen sem egy zárt kör, hanem más identitásokhoz kapcsolódó, azzal sok szállal összefüggő kölcsönhatás, egybekapcsolódás: egység, egyezőség ugyanakkor sokszínűség, különbözőség. Ellentmondások és ambivalenciák dinamikus összhangja, Janus újraformált arca.

Az összefonódás nemcsak eredmény, hanem – valószínűleg – a világfejlődés egészébe ültetett kétoldalú cél is. Az amerikai és az európai kapcsolatokat nem csak a szabad piaci mechanizmusok irányítják és erősítik, hanem a két gazdasági tér között a politikai és gazdasági vezetők által olyan tudatosan kiépített és megfogalmazott keretek is, mint amilyenek az EU- US Joint Action Plan és a Transatlantic Economic Partnership.

Az utolérési versenyről: európai utak és tévutak

A pusztán számok alapján kiegyenlítettnak látszó versenyben az Egyesült Államok erőfölénye azonban megkérdőjelezhetetlen. Az USA utolérésére 2000-ben megfogalmazott lisszaboni stratégiai döntések egyelőre a belső tartalmak, értékrendek és a reális lehetőségek vizsgálata nélkül meghozott irreális európai felzárkózási utak maradtak. Tulajdonképpen mind ez ideig elveszett illúziók.

Európa úgy akarta utolérni az Egyesült Államokat az információs társadalom XXI. század eleji világában, hogy nem csupán saját társadalmi, gazdasági lehetőségeinek vizsgálatát mulasztotta el, de magát a célt, a mögötte álló sajátosan amerikai értékeket, az ott

kialakult kultúrát, létformát sem vette számításba. Nem csupán a lisszaboninak elnevezett tervekre és folyamatokra igaz, hanem szélesebb értelmezésben is helytálló, hogy semmilyen gazdasági tér, földrész, integráció, ország vagy nemzet fejlődési pályájának kijelölésekor nem kerülheti el saját múltjának vizsgálatát, az arra való építkezést, vagy éppen identitásának megtalálását és folytatását.

Az amerikai és az európai fejlődési pálya gazdaság-ideológiája

A chicagói közgazdasági iskola kiemelkedő neoliberais gondolkodású egyéniségei, Friedrich Hayek, Milton Friedman elvei az önszabályzó piacgazdaság, az alacsony adók, minimális állami kiadások és általában az állam beavatkozásának kiszorítása is túlnőtt az amerikai megvalósítási kereteken, hiszen Európa liberálisai is – az amerikai sikerpályát idézve – erre a közgazdasági ideológiára hivatkozva próbálják meg létrehozni a számukra ideálisnak vélt kereteket vagy éppen keretnélküliségeket. E rendszerben az oktatás, a nyugdíj, az egészségügy, a biztosítás nem az állam gondoskodó hálójában valósul meg: mindez az egyes állampolgárok magánügye, azaz állapotukról, szerkezetükről, mértékükről a piaci viszonyok és körülmények döntenek.

A jelenkori európai közgazdasági gondolkodást döntően Maynard Keynes tanaiból szokásos levezetni, aki tagadta a piaci automatikus önszabályzás hatásosságát és az állami beavatkozás szükségességét hirdette. Az európai gondolkodásban és gyakorlatban a nagyobb és jelentősebb államszerep általában szorosan összekapcsolódik a gondoskodó állam fogalmával, a jóléti állam kialakításával és a szolidaritás elvével.

A XXI. század globális világa: nem „területfüggő” (földrajzi-határok) ideológiák és identitások. Az időfaktor

Ha a közgazdasági gondolkodásban valamiképpen ketté is osztható, el is választható az amerikai vagy az európai modell, akkor ez a differenciálás XXI. század globális világában nem csak az áruforgalom, a működőtőke mozgására korlátozódik. Hisz az ideológiák, a modellek, a gazdasági és társadalompolitikák is átlépik a határokat és többé nem „területfüggők”. De nem csak a földrajzi keretek által való lehatárolódás szűnt meg, nem csak a tér szerepe oldódott fel az ideológiákban, hanem az idő is formálja azok érvényességét, érvényesülését, erősödését vagy éppen hanyatlását. Az 1930-as évek elején, a nagy világválság után az amerikai elnök, Rooseveltt politikája, a New Deal egyértelműen megerősítette az állam szerepét és lehetőségeit, működése középpontjába helyezte a szociális kérdéseket, illetve (mindezekkel összefüggésben) nagyobb teret biztosított a szakszervezeteknek.

Az Európán belüli sokszínűség

Azonban Európát tekintve is: sem térben sem időben nem egyeduralkodó a szociális piacgazdaságot hirdető német rajnai modell. Mellette léteznek és sok elemükben konzisztensebbek a skandináv gazdaságpolitikák. Vagy egy másik vetületet nézve, a legutóbbi német választások menetére is gondolva: magában Németországban is csatáját vívja a szociális piacgazdaság és a tiszta piaci viszonyoknak nagyobb teret engedő, az egyén önfelelősségét jobban hangsúlyozó iskola és gyakorlat. De mindezek mellett Európa gazdasági (gondolati, tartalmi) identitása sem egyértelmű és egyszínű. Az angol gazdasági és társadalmi

modell tartalmát tekintve sokkal több szállal kapcsolódik az amerikai piaci modellhez, mint az említett (kontinentális) európaihoz.

A globális versenyképesség és az identitás

A globalizáció átjárhatóságával és kinyílásával önmagában is létrehozta az ideológiák és talán az identitások összekapcsolódását. A legerősebb – úgy tűnik mindenek felett ható tényező – a globális versenyképesség, amely sokszor időlegesen lesöpri vagy visszaszorítja egy-egy történelmi kultúrkör gondolati hagyományait, gazdasági ideológiáját, hogy aztán a versenyképesség mögött álló igazi (vagy éppen téves) célok vizsgálatának szükségességére is rádöbbsen.

Az új globális tér: Kína „bevonulása”

Európáról és az Egyesült Államokról beszélve, az identitás és az euroatlanti gazdasági kapcsolatok témáját elemezve Kína világgazdasági szerepének értelmezése nemcsak a gazdasági erőterekről kialakított kép teljessége szempontjából fontos, hanem Kína fejlődéstörténete az identitáskérdésre, de a gazdasági elméletek és modellek azonosságára vagy sokszínűségére is rámutathat, ugyanakkor eligazító példa is lehet. A cikázó tőke kifejezést eddig csak Thaiföldre és Dél Koreára alkalmazták a közgazdászok, manapság azonban Kínára is érvényes a kifejezés.

Egy az *Economist Intelligence Unit*, a *Cisco Systems* által támogatott tanulmány a statisztikai adatok és a közgazdasági kutatások mellett a világ száz országából 1656 nagyvállalati vezetőt megkérdezve részletesen bemutatja Kína várható gazdasági szerepét a 2020-as években. Pusztán néhány kiemelt megállapítás: a világgazdaság növekedése a következő tizenöt évben is jelentős marad és e növekmény több, mint ötven százaléka az USA, Kína és India teljesítményéből fakad. 2020-ban Kína gazdasága, gazdasági ereje az Egyesült Államokéval megegyező szintű lehet. Kína szerepe nemcsak a világgazdaságban és a világkereskedelemben lesz egyre erősebb (áruexportja 2003-ban már 438 milliárd dollár volt, az Amerikai Egyesült Államoké 724, Németországé 748, Franciaországé 385 milliárd dollár), hanem belső piacának a felvevőképessége is háromszorosára növekszik.

A gazdasági előrejelzések és elemzések további részletezése helyett a témánk szerint fontos annak az összefüggésnek a felismerése, hogy Kína fejlődésének egyszerre volt forrása az amerikai ideológia és gazdasági gyakorlat, a globális világba való beilleszkedés (Hong Kong, Sanghai, általában a tengermelléki övezetek) és a saját történelmi múlt, kultúra, identitás. Külön kérdésként merül fel, hogy mennyire hatol majd be a jövő világába a kínai ideológia, filozófia, a gazdasági gyakorlat-elmélet, annál is inkább, mert „küldöttei” szinte a világ valamennyi országában már ott vannak.

Joseph E. Stiglitz neves amerikai közgazdász „*A célok és az eszközök kibővítése: úton egy poszt-washingtoni konszenzus felé*” című munkájában megállapítja: a kínai gazdaság nagysága és sikere az elmúlt két évtizedben talány az általánosan elfogadott elméletek szempontjából. A kínai politikusok elutasították a nyílt privatizáció stratégiáját, de nem valósítják meg a washingtoni konszenzus több más elemét sem. A közelmúltban a Kínában tapasztaltak mégis a történelem egyik legnagyobb sikertörténetét jelentik. Ha Kína harminc tartományát – és ezek mindegyikének lakossága számosabb a legtöbb alacsony jövedelmű országénál – önálló gazdaságnak tekintenénk, 1978–1995 között a világ húsz

leggyorsabban növekvő gazdasága mind kínai tartomány lett volna. Erre mindenképpen oda kell és lehet figyelni mind az európaiaknak, mind az amerikaiaknak. Kína nagyobb ellenőrzés alatt tudja tartani saját gazdaságát, mint bármelyik más ország, térség és unió. A nemzetközi pénzügyi ügyletekben óvatos a mai napig, valutája, a *jüan* nem váltható át annyira szabadon, mint más pénznemek. Pénzügyi rendszere (nagyreszt állami felügyelet alatt is) jól fungál.

A megtartó-befogadó identitás

Kína példájából talán megállapítható: a XXI. század elejének identitása bármely országban vagy földrészen a „megtartó-befogadó identitás”, amelynek egyszerre forrása a történelmi múlt, a kultúra, az értékrendek, de a hozzájuk újonnan kapcsolódó részek: a globális világ üzenetei, új tartalmi, értékei vagy éppen a korábbi értékekkel szemben jelentkező kényszerei (például versenyképességi kényszer).

Az európai identitás tartalmi és jelképei. A tudatos új identitás teremtés

Az európai identitásnak vannak természetes és vannak – éppen az EU integrációs folyamatával összefüggő – tudatos okai is. A tudatos identitásteremtés megjelenik az Európai Unió történetének különböző időszakaiban is: az 1980-as évek kezdetétől folyamatosan születtek meg az európai identitás új teremtényei, a kék alapon sárga csillagokat ábrázoló zászló, a közös himnusz, az Európa Nap vagy az európai polgár fogalma és léte.

A nemzeti vagy európai közötti választás valószínűleg értelmetlen, mint ahogy maga a kérdésfeltevés is az. Minderre többek között a Youth and History európai uniós projekthez kapcsolódóan épp egy felmérés válaszai is feleletet adtak. Az európai uniós polgárság a nemzeti polgárság nélkül a mélyen nemzetileg elkötelezett embereknek kevés és tartalmatlan. Ugyanakkor a nemzeti polgárság (polgári lét és identitás) most újra erősödő, egyértelmű elsőbbsége mellett jól megférhet mint szélesebb kohézió, összetartó keret az európai polgárság.

A felmérésben különösen érdekes (de korántsem egyedi) Hollandia példája: a válaszadók 90,4%-a „teljesen európainak” tartja magát, de mindeközben 94%-uk elsősorban „saját nemzetéhez tartozónak” tartja magát.

A nemzeti, európai és globális identitásról

Az európai identitás kereteit és e keretekben nyitottságát, nemzeti, európai vagy éppen globális tartalmát az Európa Tanács „Europe tomorrow: shared fate or common political future?” című 2002-ben, Strassburgban tartott konferencián elhangzott három hozzászólásból jól megközelíthetjük. Walter Schwimmer, az Európa Tanács főtitkára szerint mi mindannyian az európai kultúra örökösei vagyunk, amely egyesíti a különbözőségeket és az egységet. Rokas Bernotas litván képviselő szerint az európai identitás érzésének megerősítésére az út az oktatás, ezen belül pedig a (közös) történelem oktatása. Peter Schieder parlamenti elnök megfogalmazása: egy Európa van és ez az európai értékeken alapul.

Az anyagi és az azokon túli értékek harmóniájáról

Az európai értékek döntően a nemzeti értékekre, kultúrákra, történelemre vezethetők vissza, abból táplálkoznak, de kiegészülnek új értékekkel, elsősorban – mint említettük –

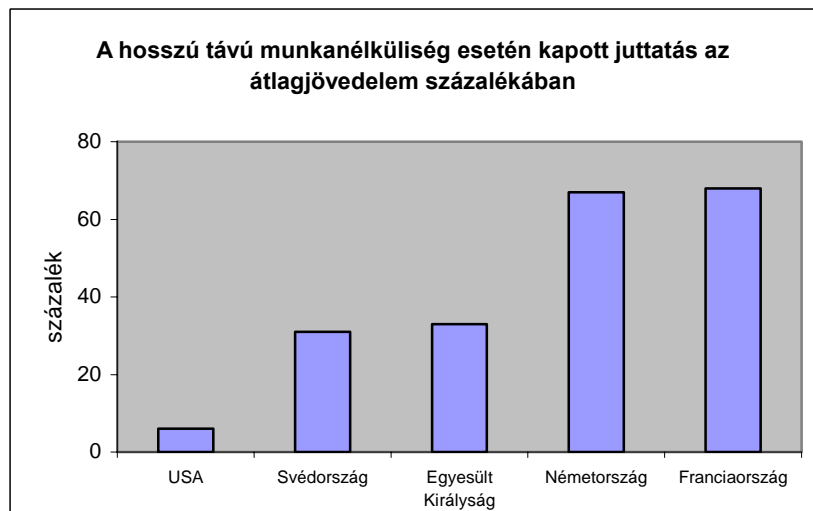
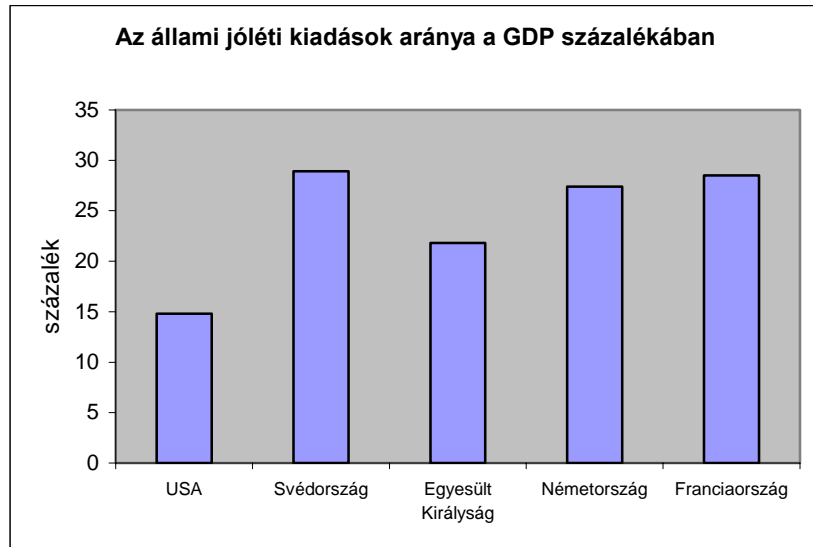

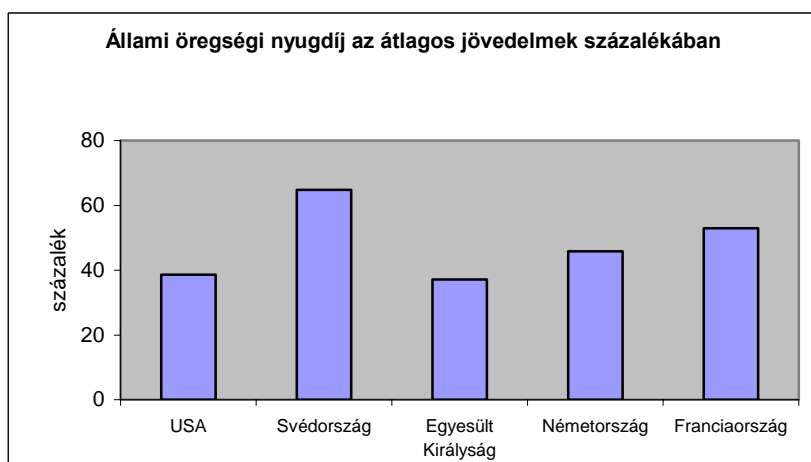
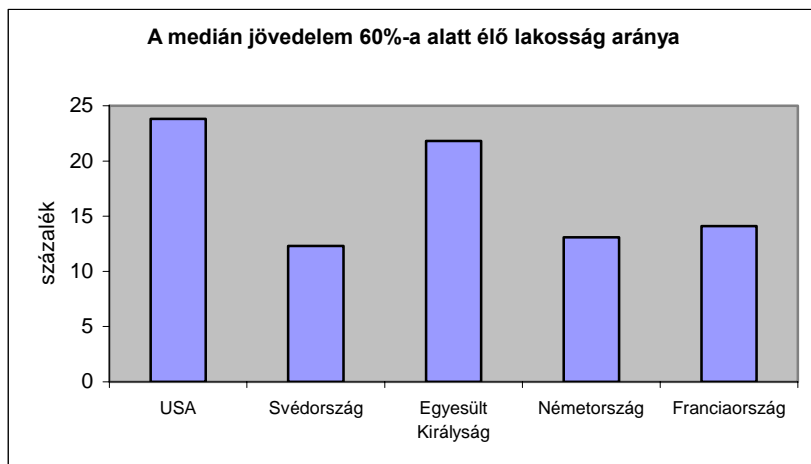
a globális világ új, valós értékeivel vagy éppen a ránk erőltetett versenyképességi kényszerivel. Az európai önazonosság sokszínű, eltérő nemzeti identitásokat foglal magába. Mégis, ami jellegzetesen európainak mondható érték: a hatalmas transznacionális vállalatok, gazdasági tömbök, érdekcsoportok uralta világban is Európában meghatározóak maradtak, illetve annak kell maradniuk a kisebb közösségeknek, az egyéneknek, az individuumokból álló családoknak, a gazdaságot tekintve a kis- és középvállalkozásoknak, mindezek egymás közötti szolidaritásának, és a szolidaritás, a tevékenységek széles kereteit koordináló államnak. Ebben az identitásban a tisztán és pusztán anyagi érdekek és értékek mellett az önmagukban tisztán szellemi, humán, szociális értékeknek is meghatározó helyet kell biztosítani. E nélkül a jellegzetességek és egyéni vonások eltűnhetnek s ez a tendencia a sémák és a „kaptafák” unalmának/uralmának a korszakát vetítheti előre. De ez távol legyen! A nemzeti génállomány minden ország esetében veretes kultúrák és erős gyökerű tradíciók együttese, amely integrálható az unió nagy egészébe.

Ennek az európai identitásnak kell azután helytállnia majd szélesebb keretek között, a globális világ egészében. Ehhez egyszerre nélkülözhetetlen a kohézió és a nyitottság, az átadás és a befogadás rugalmassága, plaszticitása. A mikroelektronikai forradalom visszafordíthatatlanul megváltoztatta a Földön az emberi kapcsolattartás lényegét. Az információ gyorsasága a távolságokat lecsökkentette, a kábelezett társadalom utópiája megvalósulni látszik, de a jólét ennek fényében/arányában nem növekedett sem az USA, sem az EU területén. Ez az a dilemma, amit nem lehet kikerülni a globalizálódó gazdaság korszakában, minduntalan beleütközik minden egyes piaci szereplő. Ezért van nagy szerepe ebben az időszakban a kultúrának, a szellemi tudásnak, a humán ismereteknek. Kicsit eufemisztikus zárómondatként azt is mondhatnánk: ez a történelmi idő a szolidaritás költészetét hivatott életre kelteni, hogy a gazdasági versenynek minél több haszonélvezője lehessen azok között is, akik eddig vesztesként élték meg a globalizálódás folyamatait itt (és másutt).

MELLÉKLETEK

1. sz. ábra

Az állam szerepének eltérései, a jövedelmi különbségek

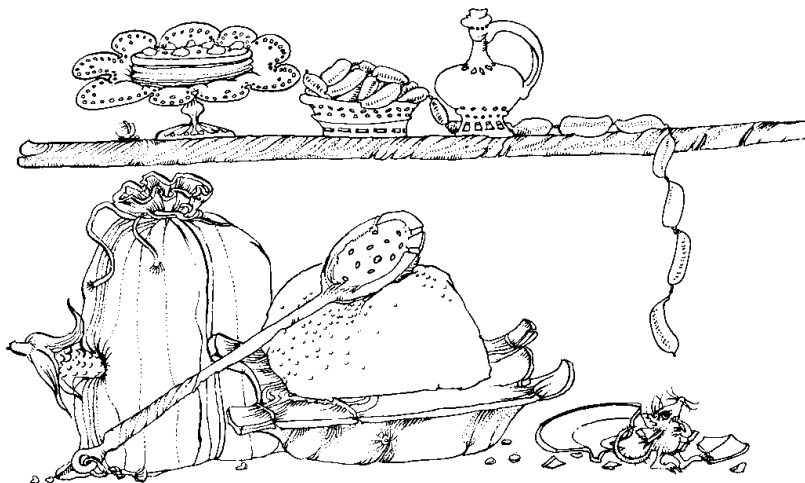

1. sz. táblázat

Az IMD* világ versenyképességi sorrendje

Ország	2003	2004	2005
USA	1	1	1
Svédország	12	11	14
Egyesült Királyság	19	22	22
Németország	20	21	23
Franciaország	23	30	30
Tájékoztatóul: Magyarország	34	42	37

Forrás: IMD World Competitiveness Yearbook, 2004, 2005.

* International Institute for Management Development (Irányítás Fejlesztésének Nemzetközi Intézete).